RİZE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI : 1

Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla

ULUSLARARASI KÂŞGARLI MAHMUD SEMPOZYUMU

17-19 EKİM 2008, RİZE

BİLDİRİ METİNLERİ

EDİTÖR
Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM

RİZE 2008

RİZE ÜNİVERSİTESİ 2006

RİZE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI : 1

Doğumunun 1000. Yılı Dolayısıyla

ULUSLARARASI KÂŞGARLI MAHMUD SEMPOZYUMU

17-19.10.2008, RİZE

BİLDİRİ METİNLERİ

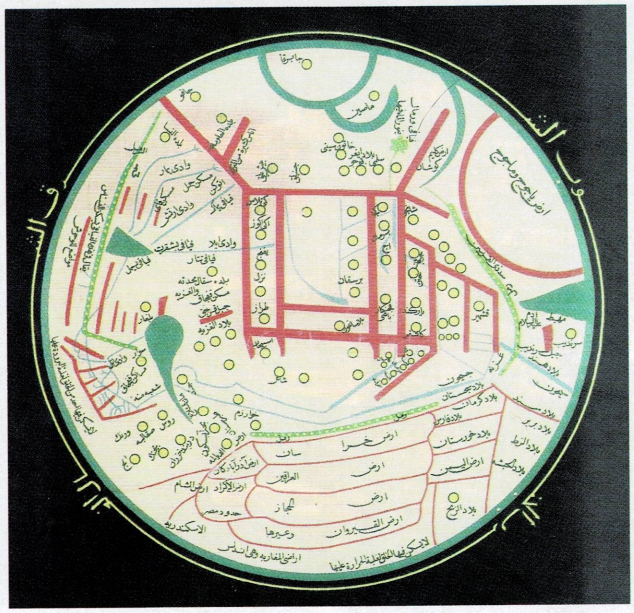

EDİTÖR

M. Muhsin KALKIŞIM

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dilek AKAN - Yücel ÜNLÜ- Gülşah ŞİŞMAN
Gül YILMAZ- Ekrem GÜZEL

BASKIYA HAZIRLIK

Ali Murat ALTIPARMAK

RİZE 2008

ONURSAL BAŞKAN

Prof. Dr. Nazmi Turan OKUMUŞOĞLU (Rize Üniversitesi Rektörü)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Serdar KARABÖCEK (Başkan)

Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN (Başkan Yrd.)

Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI (Başkan Yrd.)

Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM (Koordinatör)

Ali Rıza KÖROĞLU

Doç. Dr. Hasan Ali ESİR

Yrd. Doç. Dr. Cemalettin İPEK

Yrd. Doç. Dr. Hasan AKTAŞ

Yrd. Doç. Dr. İhsan SAFİ

Arş. Gör. Yücel ÜNLÜ

Arş. Gör. Gülşah ŞİŞMAN

Arş. Gör. Gül YILMAZ

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN
Türk Dil Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Ayşe Melek ÖZYETGİN
Ankara Üniversitesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Recep TOPARLI (Başkan)
TDK Başkan Yardımcısı, ANKARA

Prof. Dr. Nuri YÜCE
İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI
Rize Üniversitesi, RİZE

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi, İZMİR

Prof. Dr. Abdullah SAYDAM
Erciyes Üniversitesi, KAYSERİ

Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Celal Bayar Üniversitesi, MANİSA

Prof. Dr. Ali ÇELİK
Karadeniz Teknik Üniversitesi, TRABZON

Prof. Dr. İbrahim Hakkı AYDIN
Atatürk Üniversitesi, ERZURUM

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN
Karadeniz Teknik Üniversitesi, TRABZON

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ
Atatürk Üniversitesi, ERZURUM

Prof. Dr. Hulusi KILIÇ
Dicle Üniversitesi, DİYARBAKIR

Prof. Dr. Metin HULAGU
Nevşehir Üniversitesi, NEVŞEHİR

Prof. Dr. Musa DUMAN
İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. Ahmet KIRKKILIÇ
Atatürk Üniversitesi, ERZURUM

Prof. Dr. Hasan KAVRUK
İnönü Üniversitesi, MALATYA

Prof. Dr. Muhammet Nur DOĞAN
İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. Cihan OKUYUCU
Fatih Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. Mehmet Öcal OĞUZ
Gazi Üniversitesi, ANKARA

Prof. Dr. Âdem CEYHAN
Celâl Bayar Üniversitesi, MANİSA

Prof. Dr. Azmi BİLGİN
İstanbul Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. Hayati DEVELİ
İstanbul Kültür Üniversitesi, İSTANBUL

Prof. Dr. Mehmet KARA
Fatih Üniversitesi, İSTANBUL

Doç. Dr. Osman Kemâl KAYRA
Karadeniz Teknik Üniversitesi, TRABZON

Doç. Dr. Erdoğan BOZ
Afyon Kocatepe Üniversitesi, AFYON

Doç. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Karadeniz Teknik Üniversitesi, TRABZON

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Prof. Dr. Nazmi Turan OKUMUŞOĞLU (Rektör) VII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI
Rektör Yardımcısı 2
Prof. Dr. Serdar KARABÖCEK
Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı 5

AÇILIŞ BİLDİRİSİ

Prof. Dr. Ali ÇELİK
Doğumunun 1000. Yılında Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk ve Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Atasözlerinde Zaman İçinde Görülen Değişiklikler 8

BİLDİRİLER

BİYOGRAFİ

Yrd. Doç. Dr. Ömercan NURİ
Kâşgarlı Mahmud'un Mezar Vakfiyeleri 19
Dr. Varis ÇAKAN
Kâşgarlı Mahmud'un Soyu, Kısaca Hayatı, Eserleri ve Mezarı Üzerine Bir İnceleme 27

ÇEVRE

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
11. Yüzyılda Gazneli ve Selçuklu Saraylarındaki Edebî Gelenek 36
Dr. Fatih ELCİL
11. Yüzyıl'da Bağdad ve Çevresinde Kültür-Sanat Faaliyetlerine Bir Bakış 41
Öğr. Gör. Hacı ÇOBAN
Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Yazıldığı Dönemde Bağdad'da Türklerin Etkinliği 45
Muhammed ÇİTGEZ
Kâşgarlı Mahmud'un İlk Türk Dünyası Haritasına Adbilimsel Bir Yaklaşım 54

BİBLİYOGRAFYA

Yrd. Doç. Dr. Erkin EMET
Doğumunun 1000. Yılında Kâşgarlı Mahmud'un Türkolojideki Yeri ve Onunla İlgili Yapılan Çalışmalar 64
Yrd. Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR
Kazakistan'da Kâşgarlı Mahmud ve Dîvânu Lugâti't-Türk Hakkında Çalışmalar 76
Ali ŞAMİL
Azerbaycan'da "Dîvânu Lugâti't-Türk"ün İlk Öğrenilme ve Çevrilmesi 79
Hasən REFİYÎ - Mehmet REZZAKÎ
"Dîvânu Lugâti't-Türk" ve Onun Farsça Çevirmeleri 87

FELSEFE / HİKMET

Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Hikmetli Sözler 94
Doç. Dr. Bakıtgül KULZHANOVA
Mahmud Kâşgarlı'nın "Dîvânu Lugâti't-Türk" ve Yusuf Balasagunî'nin "Kutadgu Bilig" Eserlerindeki Özdeyişler 103
Yrd. Doç. Dr. Özen YAYLAGÜL
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Pragmatik Bilgi Yapısı 110
Dr. Aliye ÇINAR
Dîvânu Lugâti't-Türk'te 'Bilge' Kavramı 116
Kürşat ÖNCÜL
Sihirsel Düşünüş ve Pratiklerin Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Yansımaları 120

İNANÇ

Doç. Dr. Salih Sabri YAVUZ
Kâşgarlı Mahmud'un Yaşadığı Dönemin İnanç Coğrafyası ve Eserinde İnançla İlgili Kavramlar 128
Doç. Dr. Bayram DALKILIÇ
Kâşgarlı Mahmud'a Göre Din Dilinin Mantığı, Anlamı ve Algılanması 139

Yrd. Doç. Dr. Birol AZAR
Eski Türk İnanç Sistemi ve Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Yansımaları **147**
Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Dinî Unsurlar ve Bu Bağlamda Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Yazılış Amacı **156**

EDEBİYAT

Prof. Dr. Terlan KULİYEV
Mahmud Kaşgarî'nin "Dîvânu Lugâti't-Türk" Eserindeki Şiirlerin Vezni **168**
Prof. Dr. Alimcan İNAYET
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Şiirlerin Edebî Sanatlar Yönünden Tahlili **174**
Doç. Serikkazı KORABAY
Махмұт Қашқари Сөздігі – Түркі Әдебиеті Тарихын Зерттеудің Қайнар Көзі **185**
Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Mevsim Tasvirleri **189**
Yrd. Doç. Dr. Fatih ARSLAN
Sözün Söyleme Dönüşen Yüzü ya da Kâşgarlı Mahmud Söylemi **194**
Yrd. Doç. Dr. Abdullah EREN
Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Manzum Parçalarında Tabiatla İlgili Benzetmeler **200**
Arş. Gör. Ahmet TANYILDIZ
Münâzaranın Menşei ve Dîvânu Lugâti't-Türk'te Münâzara İçerikli Manzumeler **207**
Arş. Gör. Yücel ÜNLÜ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Sosyal Değerler ve Tenkit **215**

SÖZLÜK

Prof. Dr. Ahmet DOĞAN
Sözlük Hazırlama Tekniği Açısından Dîvânu Lugâti't-Türk: Biçim ve Muhteva **226**
Yrd. Doç. Dr. İlyas KARSLI
Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Dünya Sözlükçülüğündeki Yeri **243**
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem POLAT
Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Metodolojisinin Arapça Sözlük Geleneğiyle Karşılaştırılması **249**
Arş. Gör. Emek ÜŞENMEZ
Sözlük Çalışmaları Açısından Dîvânu Lugâti't-Türk **258**
Berdi SARIYEV
Kâşgarlı Mahmud'un Dîvân Sözlüğü ile Bugünkü Türkmence Sözlüğün Karşılaştırılması Sonucundan Bazı Notlar **268**
Okt. Yılmaz İNCE
Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Günümüze Türk Sözlükçülüğü ve Sözlüklerimiz **279**

DİL BİLGİSİ

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Kâşgarlı Mahmud'un Verdiği Bilgilere Göre Arguca Eski Halaçça Olabilir mi? **286**
Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ
"Dīvānu Luġāti't-Turk'teki Tek Örnekler Üzerine" (1) **295**
Prof. Dr. Semih TEZCAN
Dîvân Lugâti't-Türk'te Tek Veriler (Hapax Legomena) **298**
Prof. Dr. Şeriyazdan ELEUKENOV
Махмұт Қашқаридың Туғанына 1000 Жыл Толуына Ата Сөздігіміз, Рухани Кенішіміз **303**
Prof. Dr. İsmayil BABAŞOĞLU
Mahmud Kaşgarlı'nın "Dîvân"ında Argu Adı ve Onun Etimolojisi **311**
Doç. Dr. İryna DRYGA
Karaycanın Trakay Ağzında Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Leksikler (14.-15. yy Kırım Türkçesi Rekonstrüksiyonuna Katkı) **315**
Doç. Dr. Süer EKER
Kâşgarlı Mahmud ve Ses Bilgisi **323**
Doç. Dr. Erdoğan BOZ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Eylemden Ad ve Sıfat Yapan Ortaçlar **332**
Doç. Dr. A. Mevhibe COŞAR
Rize İli Ağızlarında Dîvânu Lugâti't-Türk ve Mukaddimetü'l-Edeb İzleri **342**
Doç. Dr. Batiş ATABAY
М. Қашқари Сөздігі- Баба Тілдің Көзі **351**
Doç. Dr. Nevin KARABELA
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Arapça Unsurlar **358**

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILDIZ
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kelimeler Üzerine 367
Dr. Rıfat Resul SEVİNÇ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kullanılan Arapça-Türkçe Ortak Kelimelerin ve Gramer Kurallarının Mukayesesi 375
Dr. Yakut KULIYEVA
Mahmud Kaşgarî'nin " Dîvânu Lugâti't-Türk" Eserinde Oğuzca Sözler 384
Arş. Gör. Nurgül SUCU
Zemahşerî ve Mukaddimetü'l-Edeb Adlı Eserinin Genel Özellikleri 391
Arş. Gör. Ayfer AYTAÇ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Ettirgenlik Eklerinin Kullanımı 399
Dr. Fatih ERBAY
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Tek Heceli Fiillerin Çağatay Türkçesiyle Artzamanlı Olarak Karşılaştırılması 404
Arş. Gör. Mehmet YASTI
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Zamanla İlgili Sözcükler ve Kavram Alanları 413
Arş. Gör. Dilek HERKMEN
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan "Ḳor" Kelimesi ve Bu Kökten Türeyen Kelimelere Dair Bir Değerlendirme . 422
Okt. Birol İPEK
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Sözcük Türü Olarak Edatlar 430

EĞİTİM

Doç. Dr. Ahmet KOÇ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Eğitimle İlgili Temalar 440
Yrd. Doç. Dr. Cemalettin İPEK
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Karar Alma ve Çatışma Çözümü Anlayışının Günümüz Yönetim Anlayışı İle Karşılaştırılması 450
Bülent ÇEVİK
Kâşgarlı Mahmud'a Göre Eğitim ve Öğretim 460

TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Arş. Gör. Deniz MELANLIOĞLU
Dîvânu Lugâti't-Türk ve Güncel Türkçe Sözlük'ün Türkçe Eğitimi Açısından Önemi 470
Arş. Gör. Kadir Kaan BÜYÜKİKİZ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Kelimelerin Öğretiminde İzlenen Yol Üzerine Tespitler 478
K. Alpaslan ÇELİKBAŞ
Dîvânu Lugâti't-Türk'ün Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi 483

SOSYOLOJİ

Prof. Dr. Ali Rıza ABAY - Arş. Gör. Serdal FİDAN
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen Türk Aile Yapısına İlişkin Bazı Kavramların Günümüz Anadolu Coğrafyasında da Kullanıldığına Dair Sosyolojik Bir Analiz 492
Doç. Dr. Abdureşit Jelil QARLUQ
Kâşgarlı Mahmud ve Günümüz Uygur Maneviyatı İlişkisine Sosyolojik Bakış 501
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Kâşgarlı Mahmud'un Bilinçaltı 507
Yrd. Doç. Dr. Ayşe DUVARCI
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kadın Terminolojisi Hakkında Bir Değerlendirme 516
Yrd. Doç. Dr. Hasan Ali ESİR
Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Dîvân Şiirinde Türk İmaji 527
Dr. Yusuf SUİÇMEZ
Kâşgarlı Mahmud'a Göre Türk Kimliğinin Ortaya Çıkışı 536
Serdar YAVUZ
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Sözvarlığı Açısından Akrabalık Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesi Ağızlarına Yansıması 545

KÜLTÜR

Doç. Memmedali BABAŞLI
"Dîvânu Lugâti't-Türk"te ve Azerbaycan Folklorunda Kullanılan Ortak Atasözleri 556
Doç. Dr. Nesrin TAĞIZADE KARACA
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Bir Değer Olarak Pastoral Yapı ve Unsurlar 565
Doç. Dr. Arif REHİMOĞLU
Lengokültürel Araştırmalar Işığında "Dîvânu Lugâti't-Türk" 575
Doç. Dr. Anatoliy MOMRIK
Ukrayna Oryantalistlerinin Çalışmalarında Mahmud Kâşgarlı (Ahatangel Krimski, Omelian Pritsak) 585

Doç. Dr. Ertuğrul YAMAN
Kâşgarlı Mahmud'un Amacı ve Etkileri **591**
Yrd. Doç. Dr. Celal DEMİR
Dîvânu Lugâti't-Türk'e Göre Kaybettiğimiz Kelimeler ve Kavramlar **595**
Yrd. Doç. Dr. Hasan AKTAŞ
Global Şiir ve Cinsiyetsizlik Merkezli Olarak Lale Müldür'ün Divanü Lügât-it Türk Adlı Eserinde Kimlik Sorunu **604**
Yrd. Doç. Dr. Ömer Soner HUNKAN
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Hiyerarşik Unvanlar **613**
Yrd. Doç. Dr. Nuran ALTUNER
Klasik Türk Edebiyatı, Türk Halk Edebiyatı ve Türk Kültür Tarihinin Kaynağı Dîvânu Lugâti't-Türk **620**
Dr. Kadriye TÜRKAN
Dîvânu Lugâti't-Türk'te ve Masal Dünyasında Bedensel Özür Fenomeni **629**
Öğr. Gör. Seyran GAYIBOV
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Töre **635**
Dr. Hakan YAMAN - Öğr. Gör. Gamze KARGI
Dîvânu Lugâti't-Türk'te At Karakterleri **643**
Arş. Gör. Ersin TERES
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Spor ve Oyunlarla İlgili Bazı Terimler Üzerine **652**
Arş. Gör. Esra KARAKUŞ TAYŞİ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Atasözleri ve Bu Atasözlerinin Günümüzdeki Kullanım Alanları **660**
Arş. Gör. Gökhan ÖLKER
Dîvânu Lugâti't-Türk'ten Hareketle Eski Oğuz Atasözleri Tespit Edilebilir mi? **666**
Arş. Gör. Işılay Pınar ÖZLÜK
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Giyim Kültürü **671**
Arş. Gör. Bahadır GÜNEŞ
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Askerî Kelime ve Terimler **676**
Arş. Gör. Gül YILMAZ
Divânu Lugâti't-Türk'te ve Mukaddimetü'l-Edeb'deki Giyim Kuşam Kelimeleri **686**
Arş. Gör. Erhan AKTAŞ
Dîvânu Lugâti't-Türk'teki 'Tak-' Sözü Bağlamında Hakas Haycısı S.P. Kadışev'in 'Tahpah'ları **696**
Yusufcan YASİN
Kâşgarlı Mahmud'a Göre Türklerde At **705**
Zeynep İNAN
Kâşgarlı Mahmud'a Göre 12 Hayvanlı "Türk" Takvimi ve Takvimin Menşei Hakkında Yeni Görüşler **716**

ETNOGRAFİ

Prof. Dr. Fuzuli BAYAT
Dîvânu Lugâti't-Türk'te Tat Kavramının Tarihî Süreç İçinde Etno-Kültürel Değişmeleri **726**
Prof. Dr. Adil BAĞIROV
Mahmud Kaşgarî'nin "Divanu Lügâti't-Türk" Eserindeki Oğuz Boy Adlarının Naxçıvandaki İzleri **735**

SONUÇ BİLDİRGESİ **742**

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ, Doç. Dr. Erdoğan BOZ, Doç. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM

YAZARLAR İNDEKSİ **744**

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE AT KARAKTERLERİ

Dr. Hakan YAMAN
Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Fen-Edebiyat Fak.
hakanyaman@yahoo.com

Öğr. Gör. Gamze KARGI
Çanakkale Onsekiz Mart Ün. Fen-Edebiyat Fak.
gamzekar13@hotmail.com

Önceleri etinden istifade edilmek üzere avlanan at, daha sonra evcil hayvan olarak yetiştirilmeye başlanmıştır. Atın evcilleştirilmesi insanlık tarihindeki dönüm noktalarından biri olmuştur. Yeri ve zamanı kesin olarak bilinmemekle birlikte yaklaşık olarak MÖ 5000 ile 3000 yılları arasında Mezopotamya'da evcilleştirilen atın (Drews 2004: 25-32), Türkler tarafından MÖ 2500'lerde kullanıldığı kabul edilir (Eberhard 1969: 10). İlk çağlarda at yalnızca savaşlarda kullanılmış, çok sonraları ise tarımda öküzün yerini almıştır. Hititler ve Asurlular ilk olarak atı savaşlarda kullanmışlardır. MÖ 1700 yılında Hyksoslar atları sayesinde Mısırlıları yenmişler ve Mısır'a atı tanıtmışlardır (Edwards 2006: 57). Aynı şekilde atı kuzey komşularından alan Çinliler MÖ beşinci yüzyıla kadar atı savaş arabalarını çekmede kullanmıştır. Beşinci asırda Türklerin süvarilerini gören kuzey Çin feodal devleti Chao da aynı tekniği kullanmaya başlamıştır. (Eberhard 1969: 10; Drews 2004: 38).

Türklerde at yalnızca savaş aracı olarak kalmamış, hayatın bütün alanlarına nüfuz etmiştir. Türklerin atçılık uğraşı toplumun ihtiyacına cevap vermenin yanı sıra komşularının da dikkatini çekecek derecede ekonomik bir unsur olmuştur. Eski Türkçe, Çince ve Arapça kaynaklarda, Türklerin en eski dönemlerde at yetiştirdikleri ve bu atları komşularına ihraç ettikleri anlatılır (Esin 2002: 125).

Türk milletinin ata bağlılığı öylesine güçlüdür ki eski Mısır'da ölen firavunların eşleriyle mezara konmaları gibi Türklerde de ölenler sanki ailenin bir parçasıymış gibi atıyla birlikte gömülmüştür (Çınar 1993: 29). Bu gelenek İskitlerde de vardır. Hanın cenaze töreninde öbür dünyada ona eşlik etmeleri için eşi, hizmetçileri ve atı da onunla birlikte gömülür (Bekki 1996: 23).

Eski Türk inanç sisteminde atın önemli bir yeri vardır. Örneğin Şamanizmde diğer hayvanların yanında at da kurban edilir. Atın kurban edilmesi Manas destanında sık görülen bir olgudur: Manas'ın ölmesi üzerine doksan kısrak kesilir, Manas'ın oğlunun ziyaretine sevinen Bayoğlu Bakay Tanrı için atlar kurban eder. Türk adetlerinde kurbanlık atın rengi de oldukça önemlidir. Şaman ayinlerinde ak, boz, sarı vb. açık renkli hayvanlar kurban olarak tercih edilir (Bekki 1996: 29, 30).

Türkler arasında yaygın olan bir adet de ölünün bindiği atın kuyruğu kesilerek yas tutulduğunun belli edilmesidir. Dede Korkut'ta Beyrek ölürken, arkadaşlarına ak boz atının kuyruğunu kesmelerini vasiyet eder (Özçelik 2005: 918).

Atın en eski zamanlardan beri Türk kültürünün bir parçası olması nedeniyle Türkçede atla ilgili pek çok atasözü ve deyim bulunmaktadır. Nitekim Necati Fahri Taş, At Kültü isimli çalışmasında Dîvânu Lugâti't-Türk'ten günümüze kadar yazılı kaynaklardaki atla ilgili atasözü, deyim ve terimleri tespit etmiştir (Taş 1990).

Bütün bu özellikleri nedeniyle at, Türklerin yaşamında diğer hayvanlardan daha ayrıcalıklı bir yere sahip olmuştur. XI. yüzyıl Türkçesinin önemli kaynaklarından biri olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te kültürün böylesine önemli bir unsurunun değişik özelliklerini yansıtan çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Çalışmamızda bu sözcükler kültür öğeleri olmalarının yanı sıra yapıları, ses ve anlam değişmeleri bakımından incelenecektir.

1- Ala "ala at, alaca renkli, ala, kır at"

Sözcük Dîvânu Lugâti't-Türk'te *ala at, alaca renkli, ala, kır at* (DLT I 81) biçiminde anlamlandırılmıştır. *Ala* Farsça, Moğolca ve daha pek çok dil tarafından alıntılanmış bir sözcüktür (Doerfer 518). Doerfer ve Clauson sözcüğün kökeni hakkında bir yorum yapmamıştır. Ancak Doerfer, *ala* sözcüğü için Bazin'in Öntürkçe **halan* sözcüğüne dayanarak yaptığı etimolojiyi Moğolcada "h"li biçimler görülmediğinden reddetmiştir.

Sözcük Eski Türkçeden günümüze kadar ulaşmaktadır (EDPT 126). Nitekim sözcük "Karışık renkli, çok renkli, alaca" anlamlarında XIV.- XVI. yüzyıl metinlerinde (TS I 80-81) ve "siyahla beyaz karışık renk, siyahlı beyazlı" (DS I 167) anlamlarıyla Anadolu ağızlarında da bulunmaktadır.

2- Arkun "yaban aygırıyla evcil kısraktan olan at"

Kâşgarlı koşuları en çok bu atların kazandığını belirtmiştir (DLT I 107). Sözcük Dîvânda *arkun münüp* "hızlı ata binme" (DLT I 421) örneğinde de karşımıza çıkmaktadır. *Arkun*, Güney Doğu Lehçelerinde *arğın/argun* "melez" biçiminde yaşar. Kırgızcada ise *argın* (Çin mandasıyla evcil inek melezi; melez, metis, hybride) sözcüğünün hem insan hem de hayvan için değişik kullanımları bulunur (EDPT 216; Necip 16; Yudahin 43).

3- Azıglıg "bütün dişleri çıkmış at ve aynı zamanda köpek dişleri çıkmış bütün hayvanlar"

Dîvân'da *azıglıg at* "bütün dişleri çıkmış at" örneğinde geçen sözcük (DLT I 147) TS'de bulunmamaktadır. Ancak kelimenin türediği *azmak* fiili için *yolu kaybetmek, yolu şaşırmak* anlamında XVI-XVIII. yüzyıl metinlerinden kanıtlar gösterilmiştir (TS I 352). *Azmak* fiili aynı anlamıyla Derleme Sözlüğü'nde de yer almaktadır (DS 441). *Az-* fiiline Türkiye Türkçesi sözlüğünde, *hayvanlar iki ayrı ırktan doğmak* anlamı verilerek "Katır, atla eşekten azmış bir hayvandır." örneğiyle açıklanmaktadır (TTS 168).

Doerfer sözcüğün azu biçiminin Oğuzcadan Farsçaya geçtiğini belirtmiş ve Altay dillerindeki (Moğolca ve Korece) azı dişine karşılık gelen sözcükleri vermiştir. Sözcüğün etimolojisini ise azıġ < az-ıġ "yolundan çıkmış diş, birbiriyle eşit sırada olan dişlerin sırasından ayrılmış olanı" biçiminde açıklamıştır (Doerfer 474). Ancak azıg sözcüğünün semantik açıdan az- fiilinden kaynaklanması mümkün görünmemektedir.

Clauson ise sözcüğün "fil dişi" ya da "köpek dişi olan" anlamlarında bazı değişikliklerle Güney ve Güneybatı dillerinde bulunduğunu belirtirken sözcüğün kökeni konusunda herhangi bir görüş bildirmemiştir (EDPT 284).

4- Bulak "boyu kısa, sırtı geniş at"

Sözcük Kâşgarlı'da tek örnekte geçmektedir. *Bulak at* "boyu kısa, sırtı geniş at" (DLT III 270, DLT I 379). Yine Kâşgarlı'da bir örnekte geçen bulan sözcüğüne "Kıpçak illerinde avlanan büyük yaban hayvanı" (DLT I 413) anlamı verilmiştir. Bulan sözcüğü yapı bakımından bulak sözcüğüyle aynı görünmektedir ve ren geyiği anlamında Kuzeydoğu Türkçelerinde kullanılan bir sözcüktür. Yalnızca Özbekçede folklorik olarak yabani at için de kullanılmaktadır. (EDPT 343)

Kâşgarlı *bulak* ve *büktel*'in aynı anlamda olduğunu söyler. Clauson, Türkçenin tarihi Türk lehçelerinden örnekler göstermiştir: *bulak semrise kör munar ham azar* "Eğer sırtı geniş at şişmanlarsa vahşileşir ve kaçar" (KB 3600), Mühenna'da at için kullanılan *bu:la:k*'a "inatçı" (Rif 171) anlamı verilirken Çağataycada bulağ/bulak sözcüklerine "burun deliği yarılmış at" anlamları verilmiştir. (San 1411 15) (EDPT 336).

5- Büktel "sırtı geniş at"

Bu sözcük Dîvân'da insan için orta boylu, at için ise yassı arkalı ve oturmaklı anlamlarında kullanılmıştır. *büktel er* "olgun adam"; *büktel at* "sırtı geniş ve düz (yassı) at (DLT I 481) Clauson, birincil anlamının olgun "mature" olabileceğini ve sözcüğün yalnızca Dîvân'da ve Kutadgu Bilig'de geçtiğini belirtir. *kevel tazı büktel takı arkunı* "safkan, arap, kırma ve sırtı düz atlar[la dolu]" (EDPT 325).

6- Bol "beyaz, bozulmuş"

Kâşgarlı *bol* sözcüğünün, *oğar bol* "ayağı ve alnı beyaz at" (DLT I 53), *bol at* " ayağı beyaz at", *bol tarığ* "bozulmuş buğday", *bol* "yağmur, nem tarafından bozulmuş yahut zamanla tadı bozulan herhangi bir şey" (DLT I 335) anlamlarını kaydeder. Ayrıca Kâşgarlı Arapça *baliya* sözcüğü ile *bol* arasında semantik ve fonetik benzerlikler olduğunu ekler. Clauson sözcüğün tek örnek olduğunu, okunuşunun kesin olmadığını ve Kâşgarlı'nın yazdığı Arapça *baliya* sözcüğüyle olan benzerliğinin tamamen tesadüf olabileceğini ifade eder (EDPT 330). Sözcüğün hem tek örnek olması hem de okunuşunun kesin olmaması kökeni konusunda herhangi bir şey söylememize olanak vermemektedir.

7- Erik "yügrük"

Kâşgarlı'nın Oğuzların bilmediğini söylediği *erik* sözcüğü DLT'de üçü atla ilgili olmak üzere dört ayrı anlamda kullanılmıştır: (DLT I 137), *erik yılkı* "yorga hayvan" (DLT I 70), *erik at* "yürüyen at" (DLT I 70), *erik er* "becerikli, yürekli adam" (DLT I 70), *Ikılaçım erik boldı* "safkan atım hızlıca koştu." (DLT I 139,16).

Sözcük Dîvân dışında yalnızca Codex Cumanicus'un Almanca kısmında *erüv* "canlı, enerjik" biçimiyle geçer. Yapı bakımından ise er- fiilinden türemiş olmalıdır (EDPT 222).

8- Eş- "yorga yürümek"

Sözcük Dîvân'da eşmek, taşmak; at hakkında ise yorga yürümek anlamlarındadır. *Eş-* Dîvân'da üç kez geçmektedir. Bunlardan sadece biri atla ilgilidir. *atlıg eşdi* "atlı gitti, yürüdü" (DLT I 166). *Eş-* Tarama Sözlüğü'nde ettirgen biçimiyle *eşdirmek (eşdürmek)* "hızlı yürümek" anlamıyla geçmiş ve XVI. ve XVIII. yüzyıl metinlerinden tanık gösterilmiştir (TS 1554). Derleme Sözlüğü'nde ise "hareket etmek, yola çıkmak" anlamlarıyla geçmektedir (DS 1795).

9- Ikılaç "asil, yügrük at"

DLT'de "asil, yügrük at" (DLT I 139) anlamı verilen *ıkılaç* iki örnekte geçmektedir: *alp erig yawrıtma ıkılaç arkasın yagrıtma* "yiğit kişiyi kötületme yüğrük atın arkasını yağırlatma" (yiğit adama kötülük etme, onu zayıf düşürme; yüğrük atın sırtını yağırlatma-beylere öğüt verilmektedir). *Ikılaçım erik boldı / Erik bolgu yeri kördi / Bulıt örüp kök örtüldi / Tuman türüp tolı yagdı* "Küheylanım yüğrük oldu, yüğrük olmayı yerinde gördü; bulut çıkıp göğü örttü, duman türedi, dolu yağdı." (Yüğrük atım koştu, yürüyüşte ilerledi, bunu kendisine yaraşır gördü; çünkü bulut türedi, duman toplandı, dolu yağdı.)

Sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Clauson sonu –laç'la biten az sayıdaki sözcük gibi bu sözcüğün de alıntı olabileceğini ifade eder (EDPT 86).

10- İgiş "hırçınlaşan, inatlaşan hayvan, at"

"Harınlanmış at (Hırçınlaşan, inatlaşan hayvan, at)" (DLT I 122, 8) biçiminde Dîvân'da tespit edilmiş bu sözcüğün yuvarlak ünlülü *ögüş yılkı* "inatlaşan hayvan, harın at" (DLT I 62) hali de mevcuttur. Sözcük yapı bakımından *ige-* "inat etmek" (DLT I 104) fiilinden kaynaklanmaktadır. Ancak anlamdaş olarak görünen yuvarlak ünlülü biçimleri morfolojik olarak açıklamak güçtür (EDPT 118).

Kelimenin modern anlamları olumsuzdur: Kırgızca *egeş* ve Kazakça *ėges* "tartışma", Anadolu ağızlarında *ögeş ol-* "düşman olmak" (DS 1102), *igişmek* "zıtlaşmak, inatlaşmak, aksilik etmek" (DS VII 2509) ve *ıkışmak* "tartışmak, dolaşmak" (DS 2463).

11- Karı "yaşlı"

Türkçenin bütün dönemlerinde ve bölgelerinde kullanılan bu sözcük DLT'de "herhangi bir şeyin yaşlısı" anlamında on iki kez geçer. Bunlardan sadece bir örnek atla ilgilidir: *karı at* "azı dişini yarmış at" (DLT III 223).

TS'de *karı* "ihtiyar, yaşlı" (TS 2294-2295-2296) ve DS'de *karı* "yaşlı, eski" (DS 2661) anlamlarıyla verilmiştir.

Clauson, sözcüğün bütün Türk dillerinde özellikle de Azeri ve Osmanlı Türkçesinde "yaşlı kadın" anlamında kullanıldığını ve bazı Kuzeydoğu lehçelerindeki "yabancı, garip" anlamına gelen Moğolcadan alınmış *karı* ve Arapçadan alınan "okuyan" anlamındaki homograf (eşyazımlı) *ḳāri* sözcükleriyle karıştırılmaması gerektiğini belirtir (EDPT 644).

12- Kaşga "beyaz lekesi olan koyun, at, deve"

DLT'de *kaşga,* at ve koyunun özelliği olarak geçer. Eserde bu sözcüğün geçtiği *kaşga at* "yüzü ak, gözlerinin çevresi kara olan at; peçeli at", *kaşga koy* "başı ak, başka yerleri kara olan koyun" (DLT I 426) olmak üzere iki örnekte bulunmaktadır.

Sözcük Güneybatı Türkçesi hariç diğer bütün dillerde aynı anlamda kullanılmaktadır (EDPT 671). Doerfer sözcüğün yapısıyla ilgili olarak Pelliot, Poppe, Ramstedt'in Moğolca *kalcan* "aklık" kelimesiyle kurdukları ilişkinin fonetik nedenlerle kesin olmadığını belirtirken (Doerfer III 1495) Clauson, *kaşga*'nın sonu ga ile biten eski bir sözcük olduğunu söyler (EDPT 671). Ancak bu sözcüğün *kaşı-* "kazımak" fiiliyle ilgili olabileceğini düşünmekteyiz.

Tarama Sözlüğü'nde sözcüğün atla ilgisi kalmamışken sözcük renk anlamını korumaya devam eder: *kaşga* "beyaz tüylü, kıllı" (TS 2329). Derleme Sözlüğü'ndeyse sözcüğün anlamı DLT ile bire bir örtüşür. *kaşka* (I) hayvanların alnındaki beyazlık, ak leke ve alnı beyaz lekeli olan hayvan (DS 2680).

13- Ketki "sırtı dar, yanları geniş at"

Yalnızca DLT'de geçen bir sözcüktür. *Ketki at* "sırtı dar, yanları geniş at" (DLT I 430). Clauson *ket-* fiilinden türemiş olabileceğini ancak normalde (-ki /-gi) diye bir fiilden ad yapım ekinin olmadığını belirtir (EDPT 702). Her ne kadar Clauson böyle söylese de sözcüğün *ket-* eyleminden türetilmiş isim olması makul görünmektedir.(bilgi, görgü gibi)

14- Kewel "yürüyüşlü, küheylan at; soylu at"

Bu kelime yalnızca Kutadgu Bilig (KB 5369; 5803) ve DLT'de geçmektedir. Sözcük Dîvân'da "yürüyüşlü, küheylan at; soylu at" anlamındadır:

kewel at "yürüyüşlü, küheylan at; soylu at" (DLT I 395); *Yüğürdü kewel at / Çakıldı kızıl ot / Köyürdi arut ot / Saçrap anın örtenür* "Soylu at koştu, kızıl ateş çıktı, kuru ot yandı, sıçrayıp onunla yanar" (Soylu at koştuğu vakit tırnakları ateş çaktı, onunla kuru ot yandı) (DLT II 133).

15- Olduk "nalsız"

Sözcük, Dîvân'da tek örnekte geçmektedir: *olduk at* "nalsız at" (DLT I 101). Clauson sözcüğün *ol-* fiilinden türediğini ifade eder (EDPT 130). Sözcük Derleme ve Tarama Sözlüğü'nde bulunmamaktadır.

16- Ozuk "önde giden"

Kâşgarlı'da sözcük *ozuk at* "koşu ve benzerlerinde başka atları geçen at" (DLT I 66) örneğinde geçmektedir. Sözcük *oz-/os-* "kaçmak, kurtulmak"(Gabain s.289) fiilinden türetilmiştir. Nitekim DLT'de bu fiile *oz-* "başkasından ileri geçmek" (DLT I 173) ve *uz-* "başkasından ileri geçmek" (DLT I 88) olmak üzere iki ayrı biçimde rastlanır. Kâşgarlı'da bu fiilden türetilmiş bir de *ozgan* sözcüğü bulunmaktadır: *ozgan at* "çok ileri giden başkalarını geçen at" (DLT I 470).

Sözcük Barabacada *ozok* "önceki" ve Kazakçada *ozık* "ön sıradaki" biçimlerinde yaşamaktadır (EDPT 283). Derleme Sözlüğü'nde sözcüğe *uzık* "koşmak" (DS XI 4053) biçiminde rastlanır ve sözcüğün türetildiği *oz-* "I.

Büyümek, yükselmek, büyük adam olmak, II. Öne geçmek, yarışı kazanmak, III. İndirmek" fiili de görülür. (DS 3305-3306).

17- Ög "dört yaşını geçmiş"

Kâşgarlı'nın madde başı olarak vermediği sözcük *ög at* (DLT I 48) verisinde "dört yaşını geçmiş at" biçiminde anlamlandırılmıştır. Clauson *ög*'ü olgun hayvan olarak tanımlar ve zaman içinde sözcüğün anlam genişlemesine uğrayarak at için kullanıldığını yazar. Sözcük Kıpçakçada dört ve üzeri yaşlardaki koyun için de kullanılır. (EDPT 99).

18- Özlük "gözde at, insanın kendisi için ayırdığı herhangi bir şey"

DLT'de sözcüğe "gözde at, insanın kendisi için ayırdığı herhangi bir şey" (DLT III 438) anlamı verilmiştir. Clauson *özlük* sözcüğünü anlam bakımından incelerken türetildiği "ruh, can" ve "kişisel, özel" anlamlarına gelen öz'ün bu anlamlarından hangisini taşıdığının belirsiz olduğunu ifade eder (EDPT 286).

19- Taz "alacalı"

Kâşgarlı'da *taz*, at dışında başka varlıklar için de kullanılır: Sözcük DLT'de beş örnekte geçmektedir: *taz at* "alacalı at" (DLT III 148, I 99), *taz* "dazlak, kel, boynuzsuz, bitkisiz, çorak" (DLT III 148), *taz koy* "boynuzsuz koyun" (DLT III 148) , *taz yér* (DLT III 148) "çorak toprak", *taz keligi börkçiye* "kelin geleceği yer takkeci dükkanıdır" (DLT I 26; DLT II 41,52), *taz at tavarçı bolmas* "nalsız at ticarette kullanılmaz" (DLT III 148).

Clauson, sözcüğün L/R lehçeleri döneminde Macarcaya *tar* "kel" şeklinde geçmiş olduğunu ve Çağatayca, Kumanca, Kıpçakça *taz*, Osmanlıca ve Azericede *daz* biçiminde yumuşayarak kullanıldığını ama Türkmencede görülmediğini yazar (EDPT 570).

Sözcüğün Yeni Tarama Sözlüğü'nde "kel, saçsız" anlamında *daz* ve *taz* biçimleri bulunmaktadır. (TS 1031, 1032) Derleme Sözlüğü'nde *taz, tazlak, tazbaş, tazkel, tazlık* şekilleri "çıplak, saçsız baş" anlamlarıyla verilmiştir. (DS 3854).

20- Tugrağ "dönüşte geri alınmak üzere savaş zamanında askerin binmesi için Hakan tarafından verilen at"

Kâşgarlı sözcüğü "dönüşte geri alınmak üzere savaş zamanında askerin binmesi için Hakan tarafından verilen at" biçiminde adlandırmıştır. (DLT I 462). Eserden sözcüğün Oğuzcaya ait olduğunu ve yazarın kökenini bilmediğini öğreniyoruz. Dîvân'da at için kullanılan sözcüğün, *tuğrağlan-* "alay ve biniş günlerinde han tarafından sonra alınmak üzere at verilmek, atlandırmak; tuğra ile mühürlendirmek" (DLT II 272-273) fiili de yapılmıştır.

Clauson *tugra:ğ* "kralın imzası" sözünün sadece Osmanlıcada *tuğra* olarak yaşadığını belirtir (EDPT 471). Doerfer de Farsçaya alıntılanmış *tuġra* sözcüğüne yaptığı uzun açıklamasında sözcüğün fonetik açıdan dikkat çekici olduğunu kaydeder. Doerfer sözcüğün sonses "-g"sinin DLT'de korunduğunu söylemekte, ancak DLT'den yalnızca 20 yıl sonra yazılan Siyasetname'de (Nizamü'l-Mülk 1091) bu sesin kaybolmasını Doğu ve Batı Oğuzcanın diyalekt farkına bağlamaktadır. Doerfer, sözbaşı "t-"lerin Kâşgari'de "d-"ye

dönüşmesine rağmen *tugrag* sözcüğünde korunmuş olmasını ise sözcüğün Eski Oğuzcadan Farsçaya ve ardından da Türkçeye geçmesiyle açıklar. Eski Doğu Oğuzcada *tugrag* ve Eski Batı Oğuzcada *tugra* biçiminde görülen sözcüğün Selçuklu döneminde Farsçaya daha sonra da Çağatayca ve Osmanlıcaya geçmesi nedeniyle Orta ve Yeni Oğuzcada beklenen **dugra* biçimine rastlanmamaktadır. Doerfer sözcüğün etimolojisiyle ilgili Deny[991], Chardin[992] ve Minorsky'nin[993] yaptığı açıklamaları reddeder. Kendisi sözcüğün etimolojisini *tuġ* ismi üzerine +ra- ve -ġ eklerinin gelmesiyle açıklar. *tugrag* <*tuġ+ra-ġ* (Doerfer III 1344) *tugra-* fiilinin bulunmaması sebebiyle Doerfer bu açıklamasının da kesin olmadığını, Türkçeden Arapçaya, Süryaniceye, Ermeniceye ve Balkan dillerine (Romence, Sırpça, Bulgarca) geçen bu sözcüğün Türklerden önceki bir kültürden alıntılanmış olabileceğini ifade eder.

Bu sözcükten türetilmiş tek örneği yine DLT'de görüyoruz: *Oğlan tugraglandı* "Oğlanın bir toğrağı oldu, bu kralın sefere çıkarken yanındakilere verdiği ve dönüşte geri aldığı attır" (DLT II 272 ve EDPT 473).

21- Tü "tüy, kıl"

Sözcük Dîvân'da "tüy, kıl, saç; renk (at donu)" (DLT I 406; II 24; III 207) anlamlarıyla verilmiştir: *atıŋ ne tülük* "atının rengi (donu) ne" (DLT III 207).

Clauson, sözcüğü vücuttaki kıllar anlamında kafadaki saçın karşıtı olarak tanımlar ve tüm Türk lehçelerinde *tüg/tük/tüy* biçimleriyle yaşadığını belirtir (EDPT 433).

TS'de XVII. yy'da *tüg* XVIII. yy'da *tüy* şekliyle kaydedilmiştir: Ayrıca TS'de *tüğ* (TS 3867), *tük* (TS 3868), *tülek* "tüy değiştirmiş" (TS 3868), *tülemek* "tüy değiştirmek" (TS 3869), *tülenmek* "tüylenmek" (TS 3869), *tülürek* "tüylüce" (TS s. 3869) biçimleriyle de görülür.

Derleme Sözlüğü'nde ise *tü, tüğ, tük* "tüy, ince kıl" biçimlerine rastlanmaktadır (DS 4003).

22- Ugar "alnında beyaz leke olan"

Yalnızca Hakani lehçesine has bir sözcüktür. Kâşgarlı *ugar at* "alnında beyaz leke olan at" örneğini verdikten sonra sözcüğün söyleniş olarak Arapçaya daha uygun olduğu, yalnızca ilk harfin Araplarda üstünle Türklerde ise ötreyle okunduğu notunu düşmektedir (DLT I 53; I 335).

Clauson, *ugar*'ın harekelenmesindeki farklılığa rağmen muhtemelen Farsça üzerinden alınmış Arapça bir sözcük olduğunu belirtir (EDPT 89).

23- Yorıga "yorga yürüyen at"

DLT *yorıga* sözcüğünü at için "yorga yürüyen" (DLT III 174) anlamında verir. *Yor-* biçimi de bulunan sözcük *yorı-* "atın rahvan ya da sarsıntılı yürüyüşü (yürümek, gitmek, varmak; ismi varıp yayılmak; yürüyüp

---

[991] < turga[g] "böyledir", doğru "gerçek", tugrı "efsanevi bir kuş".

[992] İbraniceden alıntılanmıştır.

[993] "Turka ya da turkay", "yay"sözcüğünden kaynaklanır.

yorulmak)" fiilinden türemiştir. Bütün Türk dillerinde *yorğa/jorğa* biçimlerinde geçmektedir (EDPT 964).

Tarama Sözlüğü'nde *yorga / yorka* "rahvan" (TS 4670), *yorgalamak, yorkalamak, yorgalmak* "rahvan yürümek" *yorgalatmak* "koşturmak, eştirmek" (TS 4668, 4669, 4670), *yorgalık* "eşkinlik, eşkin, açık yürüyüşlü olma" (TS 4671), *yorka* "yorga" (TS 4671) verileri bulunmaktadır.

Anadolu ağızlarında *yorga* "atlarda rahvana yakın bir yürüyüş biçimi, yumuşak rahvan" verisi görülmektedir (DS 4298).

26- Yügrük "koşucu, geçici, yügrük"

Sözcük, DLT'de insan, at ve başka canlılar için de kullanılır: *yügrük at* "çevik, hızlı koşan at" (DLT III 45), *taygan yügrügin tilkü sewmez* "tilki, tazının yüğrüğünü sevmez" (Bu sav birbirini çekemeyen iki bilgin için söylenir.) (DLT III 175), *yügrük bilge* "bilgin, akıllı, erdemli, udumlu kişi (Oğuzlarca)" (DLT III 45).

Yügrük sözcüğü *yügür-* fiilinden türemiştir. Bu fiil için de DLT'de bol miktarda örnek bulunmaktadır: *yüg(ü)r-* "at koşmak, yügrükçe koşmak, geçmek, seğirtmek, beze eriş yapmak" (DLT I 360; II 13,133,137); *er yügirdi* "seğirtti, koştu", *ündep uluğ tabaru tawrak kelip yügürgil/ Kurgak yılın budhun kör kanda tüşer kodı ıl* "Seni, yaşlı bir adam çağırırsa davranarak koş; Kuraklık yıllarda milletede bak; Nereye konarlarsa sen de birlikte kon" (Seni, yaşlı bir adam çağırırsa, çağırmasına icabet et, ona doğru koş, akıtlık yıllarında kavmin nereye konarsa onlarla beraber in. Kavmine gelen her felakette onlarla beraber ol demektir.) (DLT III 68,69), *ol böz yügürdi* "beze eriş yaptı" (DLT III 69).

DLT'de *yügrük* dışında *yügür-* fiilinden türemiş *yügrüm, yügrüş-, yügün* sözcükleri de bulunmaktadır: *yügrüm* "bir koşukluk yer" *bir yügrüm yer* "bir seferde koşulacak kadar yer" (DLT III 47); *yügrüş-* "koşuşmak", *oglan yügrüşdi* "çocuklar koşuştu" (DLT III 102); *yügün* "gem", *yügün yigi* "gemin damağa gelen kısmı" (DLT III 144); *yügün çıngıl çıngıl etti* "gem çingil çingil", *küvünç yügün* "küçük yular, çilbir" (DLT III 163); yügürgen "koşucu. Çin'den çıkarak İslam diyarına gelmek üzere olan kervandan daha önce, onların mektubunu, haberlerini getiren kişi" (DLT III 54); *yügürgen at* "koşucu, yügrük at" (DLT III 54); *yügürt-* "koşturmak" *ol anı yügürtti* "o, onu koşturdu" (DLT III 437); *Tıgraklanıp segirtti / Erin atın yügürtti / Bizni kamuğ anğıttı / Andağ süge kim yeter* "Yiğitlenip seğirtti; askerini, atını koşturdu; bütün bizi şaşıttı; böyle askere kim dayanır" (Savaşta saldıran bir adamı anlatarak diyor ki: O yiğitlik gösterdi, bizim üzerimize atı ve adamıyla saldırdı, yaptığı işle bizi hayrete düşürdü. Böyle bir askere kim karşı koyabilir) (DLT II 274).

Sözcük, yapısal olarak yür-gür-ük>yügrük biçiminde gelişmiştir. Clauson da sözcüğün türemiş olduğu *yügür-* fiiliyle aynı fonetik değişimleri gösterdiğini ve sözcüğün Uygurca, Harezm Türkçesi, Kıpçakça ve Osmanlıcada bulunduğunu belirtir (EDPT 914).

Sözcük yüğrük, yöğrük, yörüğen, yörük, yürük, yuvruk, yügrük, yüvrük, yüyrük biçimleri ve "güçlü, çevik, çalışkan, eline ayağına çabuk; yürekli; cinsel isteği fazla; iyi yürüyen, koşan (at vb. için); at yarışı, koşu; koşu atı" anlamlarında DS'de de yerini almıştır. (DS 4326)

DLT'de atla ilgili incelediğimiz sözcükler dışında daha pek çok sözcük bulunmaktadır. Bu durum çalışmamızın kapsamını fazlaca genişleteceğinden sadece yukarıda verilen sözcükleri incelemekle yetindik.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

AKMAN= Eyüp Akman (2003), *Türk Kültüründe ve Azerbaycan Destanlarında At,* Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt:11, No:1, s. 233-248.
BEKKİ=Selahaddin Bekki(1996), Türk Mitolojisi'nde Kurban, Akademik Araştırmalar, Yıl I, Sayı 3, Kış, s.16-28.
ÇINAR I= Ali Abbas Çınar (1993), *Türklerde At ve Atçılık,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
ÇINAR II= Ali Abbas, Çınar (1996), *Türk Dünyası Halk Kültürü Üzerine Araştırma ve İncelemeler,* Muğla Üniversitesi Matbaası, Muğla.
DANKOFF= Robert Dankoff (1982-1985), Mahmud al- Kâşgari, Compendium Of The Turkic Dialects, I-III, Harvard.
DLT = Besim Atalay (1998), Divanü Lügati't-Türk, c. I-IV, Türk Dil Kurumu, Ankara.
DREWS=Robert Drews (2004), Early Riders, The beginnings of mounted warfare in Asia and Europe, Routledge, New York and London.
DS= Derleme Sözlüğü (1972), c. I-XII. Türk Dil Kurumu, Ankara.
EBERHARD= Wolfram Eberhard (1969), A history of China [3d ed. rev. and enl.] University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
EDPT= Sir Gerhard Clauson (1972), An Etymolojical Dictionary of pre-Thirteenth Central Turkish, Oxford.
EDWARDS= I. E. S. Edwards (2006), The Cambridge Ancient History, Volume II, Part I., Cambridge University Press, Cambridge.
ELÇİN= Şükrü Elçin (1977), Türklerde Atın Armağan Olması, Halk Edebiyatı Araştırmaları, Ank.
ESİN= Emel Esin"Türk Sanatında At", (2002), *Türkler,* c.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara.
GABAIN=A. von GABAIN (1988), Eski Türkçenin Grameri (Çev. Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu, Ankara.
NECİP= Emir Necipoviç Necip(2008), Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü (Çev. İklil Kurban) Türk Dil Kurumu, Ankara.
ÖZÇELİK= Sadettin Özçelik (2005), Dede Korkut Araştırmalar Notlar, Dizin, Metin, Gazi Kitabevi, Ankara.
TAŞ= Necati Fahri Taş (1990), At Kültü, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi 66, Haziran, s. 121-133.
T S= Tarama Sözlüğü (1071), c.I-VIII. Türk Dil Kurumu, Ankara
TTS=Türkçe Sözlük (2005), Türk Dil Kurumu, Ankara.
YUDAHİN=K.K Yudahin (1988), Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas) Türk Dil Kurumu, Ankara.

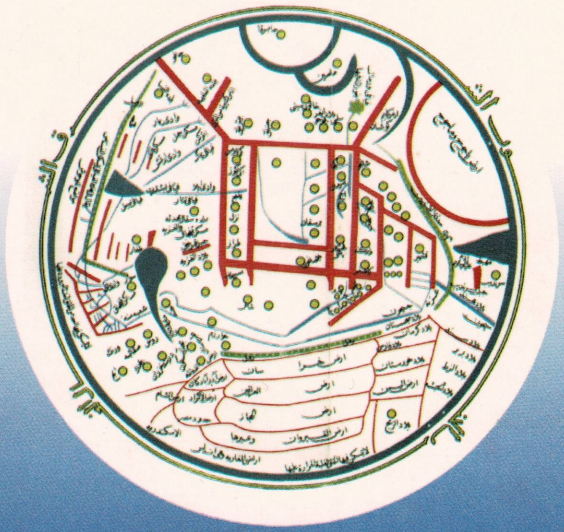

RİZE
ÜNİVERSİTESİ
2006

Rize Üniversitesi
Fener Mahallesi Milli Piyango Eğitim Kampüsü
53100/Rize,TÜRKİYE

Tel: +90 (464) 223 8101
+90 (464) 223 6126
Faks: +90 (464) 225 5376
E. Posta: kasgarli.rize@gmail.com

TÜBİTAK
T.C. Rize Valiliği
TİKA
RİZE BELEDİYESİ 1987
ÇAYKUR
'un katkılarıyla